

1. İqtisadi Təhlükəsizlik fənninin predmeti, rolu və əhəmiyyəti

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi onun milli təhlükəsizliyin çox vacib tərkib hissəsidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkənin müstəqilliyinin zəmanətçisi, sabitliyin və cəmiyyətin səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərtidir. Buna görə də iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və formalaşdırılması mühüm milli prioritetlərin sırasına aiddir.

Qərbi iqtisadi ədəbiyyatında iqtisadi təhlükəsizlik adətən milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi böhranları şəraitinə dözümlülüyünün təmin edilməsi kimi izah edilir.

Son onilliklərdə, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarında qloballaşma prosesi ilə əlaqədar baş verən dərin struktur dəyişiklikləri nəticəsində iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına milli iqtisadiyyatın və ya onun aparıcı sahələrinin dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi kimi vacib əlamət də əlavə edilmişdir.

Digər tərəfdən, "bazar modeli"nin bir sıra tərəfdarları hesab edir ki, cəmiyyətin normal (ekstremal yox) inkişafı şəraitində "iqtisadi təhlükəsizlik" anlayışından istifadə etməyin mənası yoxdur, çünki, "iqtisadi təhlükələr" in mövcudluğu bazar iqtisadiyyatının inkişafının zəruri şərtlərindən biridir.

İqtisadi təhlükəsizlik mürəkkəb daxili struktura malikdir və bu strukturda üç əsas elementi qeyd etmək olar:

1) **İqtisadi müstəqillik.** İqtisadi müstəqillik mütləq xarakter kəsb etmir, çünki, beynəlxalq əmək bölgüsü milli iqtisadiyyatları bir-birlərindən qarşılıqlı asılı vəziyyətə gətirib. Belə şəraitdə iqtisadi müstəqillik milli resurslar üzərində nəzarət imkanı, həmçinin ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyini təmin edən və dünya ticarətində, kooperasiya əlaqələrində və elmi-texniki nailiyyətlərlə mübadilədə bərabər surətdə iştirak etməyə imkan verən istehsal, səmərəlilik və məhsul keyfiyyəti səviyyəsinin əldə edilməsi deməkdir.

2) **Milli iqtisadiyyatın sabitliyi və dayanıqlığı.** Bu, bütün formalarda mülkiyyətin müdafiə olunmasını, sahibkarlıq aktivliyi üçün etibarlı şəraitin yaradılmasını, mövcud situasiyanı qeyri-sabit edə biləcək amillərin (iqtisadiyyatda kriminal strukturlarla mübarizə, gəlirlərin bölgüsündə ciddi fərqlərə yolverməmə və s.) qarşısının alınmasını nəzərdə tutur.

3) **Özünü inkişaf və tərəqqi bacarığı.** İnteraksiyalar və innovasiyalar üçün münbit mühitin yaradılması, işçilərin peşəkar, təhsil və ümummədəni səviyyələrinin yüksəldilməsi milli iqtisadiyyatın dayanıqlığı və özünü qoruması üçün zəruri və mütləq şərtlərə çevrilmişdir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabitliyini və dayanıqlığını təmin edən, ona dail yenilənməyə və özünü təkmilləşdirməyə imkan verən şərt və amillər məcmusudur.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun “inkişaf” və “dayanıqlıq” anlayışları ilə əlaqəsini aydın etmək lazımdır.

Inkişaf iqtisadi təhlükəsizliyin komponentlərindən biridir. İqtisadiyyat inkişaf etməsə, onun daxili və xarici təhlükələrə qarşı müqaviməti kəskin aşağı düşür.

Dayanıqlıq və təhlükəsizlik iqtisadiyyatın bir vahid sistem kimi vacib xüsusiyyətlərindəndir. Onları qarşı-qarşıya qoymaq olmaz, onların hər biri özlüyündə iqtisadiyyatın vəziyyətini xarakterizə edir.

İqtisadiyyatın dayanıqlığı onun elementlərinin. sistem daxilində şaquli, üfiqi və digər əlaqələrin möhkəmliyini və etibarlığını, daxili və xarici “yüklərə” dözmək qabiliyyətini göstərir.

İqtisadi təhlükəsizliyin nəzəri metodoloji məsələləri

Müasir dövrdə aktuallığı daha da artan məsələlərdən biri iqtisadi təhlükəsizlik anlayışıdır. İstər siyasi, istərsə də iqtisadi rəqabətin güclənməkdə davam etdiyi hazırki cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizliyin əhəmiyyəti yüksəlməkdədir.

Bəs, nədir iqtisadi təhlükəsizlik? İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı iqtisadi nəzəriyyə və politologiya ilə əlaqədə olan bir kateqoriyadır. Bu anlayış özündə iqtisadi asılılıq, sabitlik, iqtisadi təzyiqlər, iqtisadi təxribat, iqtisadi suverenlik və başqa kateqoriyaları cəmləşdirib.

İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın səmərəli dinamik yüksəlişi, onun cəmiyyətin, dövlətin, fərdin tələbatlarını ödəyə bilməsi üçün əlverişli olan daxili və xarici şəraitlərin məcmusudur. İqtisadi maraqlar üçün birbaşa təhlükəni ictimai təkrar istehsalın normal gedişini pozan iqtisadi təhdidlər yaradır. Ən ümumi şəkildə olan daxili və xaricilərə bölünə bilirlər.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı ümumi və geniş məfhumdur. Ona görə də beynəlxalq və regional iqtisadi təhlükəsizliyi, milli iqtisadi təhlükəsizliyi, habelə ölkə daxilində müəssisələrin və fərdlərin iqtisadi təhlükəsizliyini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Amerika mütəxəssislərinin fikrinə görə iqtisadi təhlükəsizlik ən azı iki şərtə cavab verməlidir:

1. Ölkənin iqtisadi müstəqilliyini saxlamaq, təsərrüfatın inkişafına aid qərarların qəbul edilməsi qabiliyyətini itirməmək;

2. Əhalinin əldə edilmiş həyat səviyyəsini saxlamaq və sonralar onu yüksəltmək imkanı.

İqtisadi təhlükəsizliyin məqsədi hər şeydən əvvəl dövlətin milli marağını qorumaqdır.

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti problemini rus mütəxəssisləri fəal surətdə öyrənməklə məşğul olmuşlar.

V.Pankov iqtisadi təhlükəsizlik haqqında belə yazır: “Bu milli iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətidir ki, həmin vəziyyətdə ictimai istehsal prosesinin normal fəaliyyətinə əngəl törədən, əhalinin əldə edilən həyat səviyyəsinə xələl gətirən və bununla da cəmiyyətdə sosial gərginliyi artıran, həmçinin ölkənin mövcudluğuna təhlükə törədən hallara qarşı iqtisadiyyatın immuniteti olur.

V. Rubnov isə iqtisadi təhlükəsizliyi əhalinin rifahını və daxili bazarın xarici amillərin fəaliyyətindən asılı olmayaraq sabitliyini təmin etmək qüdrətində olan milli iqtisadiyyatın olması ilə səciyyələndirir.

V. Y. Tambovtsevnin fikrinə görə, bu və ya digər sistemin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə onun istehsal alt sistemlərinin xassələrinin məcmusunu başa düşmək lazımdır ki, belə olan hal bütün sistemin məqsədlərinə nail olmağa imkan verir.

İ. Y. Abalkinə görə, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi sistemin elə bir vəziyyətidir ki, bu vəziyyət onun dinamik inkişafına, sosial vəzifələrin səmərəli şəkildə həll edilməsinə şərait yaradır və dövlət müstəqil iqtisadi siyasət hazırlayaraq onu həyata keçirmək iqtidarında olur.

Müəlliflərin əksəriyyəti iqtisadi təhlükəsizliyi daxili və xarici amillərin təsirinə qarşı iqtisadiyyatın dayanıqlı olması, dayanıqlığı isə onun inkişafı kimi səciyyələndirirlər.

Əgər iqtisadiyyat inkişaf etmirsə, onun yaşamaq imkanı azalır. Dayanıqlıq və inkişaf iqtisadi təhlükəsizlik probleminə dinamik yanaşmanı tələb edir. Bu ilk əvvəl onunla əlaqədardır ki, iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri zaman keçdikcə dəyişilir.

Bu dialektikanın qanunudur.

İqtisadi təhlükəsizlik barəsində gətirilən müddəaları bir neçə qrupa bölmək olar.

Birinci qrupun müəllifləri (Y. J. Abalkin və digərləri) iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına ölkənin təsərrüfatını xarici və daxili təhlükədən qoruyan şərtlərin məcmusu kimi tərif verirlər.

İkinci qrupun müəllifləri (U. Sençaqov, Q. Quman və digərləri) iqtisadi təhlükəsizliyi iqtisadiyyatın elə bir vəziyyəti ilə bağlayırlar ki, belə bir vəziyyətdə o ölkənin ən mühüm mənafeələrini müdafiə edə bilər.

Üçüncü qrupun müəllifləri (A. Qoçodeski, AŞ Arxipov və başqaları) iqtisadi təhlükəsizliyi milli və beynəlxalq səviyyələrdə ictimai tələbatların səmərəli şəkildə ödənilməsini təmin edə bilən iqtisadiyyatın fəaliyyəti kimi başa düşürlər.

Əgər qeyd olunan bu fikirləri təhlil etsək, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik ölkənin milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Dövlətin iqtisadi sistemi bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizliyin obyektinə kimi çıxış edir. İqtisadi təhlükəsizliyin subyektinə isə hakimiyyətin qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanlarıdır.

Ümumilikdə elmi ədəbiyyatda “ təhlükəsizlik ” anlayışı ilk dəfə XII əsrdə Avropada işlədilmişdir. O vaxtdan bu anlayış insan mənəviyyatını hər cür təhlükədən qorumaq mənasını vermişdir. Lakin bu anlayış XVII əsrə kimi az işlədilmişdir.

Bunun əsas səbəbi bu anlayışın “polis” termini ilə əvəzlənməsidir. Bu dövrdə “polis” anlayışı daha çox işlənmiş və bu anlayışın məzmunu daha əhatəli olmuşdur. Belə ki, onun məzmunu dövlət quruluşunu, dövlətin idarəetmə sistemini özündə hifz etmiş və məqsədi dövlətin yaxşı yaşamasını və təhlükəsizliyini təmin etmək idi.

XVII- XVIII əsrlərdə əmtəə- pul münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşması dövlətin məqsədinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Başqa sözlə, dövlətin təhlükəsizliyi ön plana keçmiş və onun məzmununda dəyişiklik əmələ gəlmişdir. Onun məzmununa ölkənin daxilində sakitliyi təmin etmək, insanları fiziki və mənəvi təhlükələrdən qorumaq, siyasi və iqtisadi sahələrin təhlükəsizliyini təmin etmək kimi komponentlər də daxil edilmişdir.

“Təhlükəsizlik” anlayışı bazar iqtisadiyyatı sisteminin müasir tənzimləmə mərhələsinə kimi az işlədilib. Bu cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi ilə birbaşa əlaqədardır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı sisteminin inkişafı dövlətlərin xammal mənbələri, satış bazarları uğrunda mübarizə aparmaları, birinin digərinə təhlükə yaratması, eyni zamanda dövlətin daxilində əhalinin az bir qrupunun həddindən çox zənginləşməsi, çoxluğun isə yoxsullaşması təhlükəni artırır və buna görə də daxilə təhlükəsizliyin təmin olunması zərurətə çevrilir.

Təhlükəsizliyin təmin edilməsi çox çətin və mürəkkəb sistemdir. O, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılıqda olan üç sahəni əhatə edir. Buraya şaquli istiqamətdə, yəni cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi daxildir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi predmeti eyni zamanda üfiqi səviyyədə olan münasibətləri də əhatə edir. Buraya siyasi, hərbi, informasiya, elmitexniki və.s sahələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini də daxil etmək lazımdır.

Beləliklə, "təhlükəsizlik" anlayışına aşağıdakı tərif vermək olar:

"Cəmiyyətin və onun strukturlarının daxili və xarici təhlükələrdən qorunması meylinə və vəziyyətinə təhlükəsizlik deyilir".

Təhlükəsizlik prinsipi hər şeydən əvvəl vətəndaşların, cəmiyyətin və dövlətin mühüm həyatı mənafeələrini əhatə etməlidir. Onların tələbatlarının daha dolğun və etibarlı ödənilməsi ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunmasından asılıdır.

Təhlükəsizliyə həm də milli həyat tərzini daxildir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın və qloballaşmanın geniş miqyas aldığı indiki şəraitdə millətin özünəməxsusluğunun itirilməsi təhlükəni yaranmışdır. Belə ki, hər millətin tarixən formalaşmış mədəniyyətinin və əxlaqının qorunub saxlanması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir.

Bu günki gündə Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasını əsas göstəricilərindən biri də onun prinsiplərinə hansı səviyyədə yanaşmadan asılıdır. Belə ki, Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsiplərinə aiddir:

Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında Konstitusiyaya və onun qanunlarına riayət olunmalıdır;

İqtisadi təhlükəsizlik vahid dövlət siyasətinə əsaslanmalıdır və onun təmin olunması istiqamətləri tarazlaşdırılmada və əlaqələndirilmədə müstəsna rola malik olmalıdır;

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında dövlət orqanları arasında səlahiyyətlərin dəqiq müəyyən edilməsi, onların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və həmin orqanların bir- birini qarşılıqlı surətdə operativ məlumatlandırması;

İqtisadi təhlükəsizliyin təminatı ilə fəaliyyətin həyata keçirilməsinə nəzarət;

Beynəlxalq təhlükəsizlik sistemlərinə inteqrasiya;

İnsan, cəmiyyət və dövlətin maraqları arasındakı tarazlığın saxlanılması və onların qarşılıqlı məsuliyyəti.

İstər iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması prinsiplərinə nəzarət edən orqan, istərsə də təhlükəsizlik sisteminin layihəsini verən komitə özləri də bir sıra prinsiplərə ciddi riayət etməlidirlər:

Əhatəlilik və operativlik: Əhatəli siyasi kursun formalaşdırılması dövlət səviyyəli tərəflərin təhlükəsizliklə bağlı maraqlarının hərtərəfli ifadə edilməsinin və bu maraqların vasitələrə və imkanlara uyğunlaşdırılmasının ən yaxşı yoludur.

Müzakirə və razılıq: Müzakirələrin aparılması və razılıq yollarının axtarılması geniş dəstəklənən və səmərəli həyata keçirilən təhlükəsizlik sistemlərinin hazırlanması üçün vacibdir.

Təhlükələrə böyük diqqət yetirilməsi: BMT-nin Təhlükələr, Risklər və Mümkün Hallar üzrə Ali Komissiyasının Hesabatında adı çəkilən təhlükələr də daxil olmaqla təhlükələrin böyük bir qisminə diqqət yetirilməlidir: iqtisadi və sosial təhlükələr (dövlətlərarası münaqişələr, dövlətdaxili münaqişələr, terrorizm, transmilli cinayətkarlıq, iqtisadiyyatın artım dinamikası, yoxsulluğun səviyyəsi və.s).

Şəffaflıq: Hazırlanma prosesinin şəffaflığı xüsusi maraqların, ayrı-ayrı nazirlərin və ya təhlükəsizlik orqanlarının maraqlarının son nəticədə üstünlüyünün qarşısını alır.

Daimi nəzarət və təhlükələrin qiymətləndirilməsi: Daimi komitə mövcud təhlükəsizlik sistemi ilə inkişaf etmiş milli və beynəlxalq mühit arasındakı uyğunluğa daimi nəzarət etməlidir. Nəzarət orqanları nəzarət komitələrinin riayət etdiyi prinsiplərə riayət etməlidir.

Beynəlxalq təsəvvürlər : Dövlətlər bir-birindən təcrid olunaraq mövcud olmadıqları üçün, heç bir dövlət ayrıca "milli" və "iqtisadi" təhlükəsizlik siyasəti hazırlaya bilməz. Dövlətin təhlükəsizliklə və ya iqtisadiyyatla bağlı çoxmillətli təşkilatlara və ya qruplara üzv olması labüddür.

Beynəlxalq hüquqa hörmət : Təhlükəsizlik sistemində dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin şərtlərini , o cümlədən ümumi qəbul olunmuş məcburi qanunlar nəzərə almalıdır.

Ümumilikdə, hər bir dövlət və ya qurum öz məqsədinə çatmaq üçün özünün iqtisadi strategiyasını işləyib hazırlamalıdır. "Strategiya" yunan mənşəli söz olub ilk dəfə Yunanıstanda hərbi məqsəd üçün işlədilmişdir. Strategiya müharibə vaxtı quru və ya dəniz qüvvələrindən irimiqyaslı əməliyyatlarda istifadə edilməsi kimi başa düşülür. Lakin müasir dövrdə ölkənin iqtisadi və milli təhlükəsizlik elmində hər b sənəti kimi deyil, iqtisadi və milli təhlükəsizlik anlayışı kimi də işlədilir.

İstənilən ölkə müstəqilliyini bərha etdikdən sonra özünün siyasi strategiyasını hazırlayır ki, burada da konsepsiya əsas götürülür. Bu zaman siyasi məqsəd düzgün seçilməli, kortəbii siyasi proseslərin qarşısı alınmalıdır. Siyasi strategiya dövlətin əsas məqsədi, prinsipi olub, yalnız bu günün deyil, gələcək inkişafın müəyyən edilməsi deməkdir.

Strategiya əsas siyasi məqsədin həyata keçirilməsinin elmi konsepsiyasıdır. Deməli, siyasi strategiya nəzəri, elmi konsepsiya və praktik fəaliyyətdən ibarətdir. Siyasi strategiya cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluğunu əsas götürməlidir. Əks təqdirdə siyasi strategiyanın həyata keçirilməsi qeyri- mümkün hala çevrilir.

Ölkənin inkişaf istiqaməti siyasi strategiya adlanır. Siyasi strategiyada milli təhlükəsizlik problemi əsas yer tutur. Milli təhlükəsizlik siyasəti ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması, separatizmin, terrorizmin, qeyri- sabitliyin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri siyasi strategiyalarını bu istiqamətdə qururlar:

hegemonçuluq siyasəti;

texnokratiya siyasəti;

siyasi- mədəni təsir siyasəti.

Onlar öz məqsədlərini iqtisadi inkişaf, investisiya, maliyyə, elm, texnika sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq siyasətini genişləndirməklə həyata keçirməyə çalışırlar.

Qeyri- demokratik dövlətlər isə öz siyasi strategiyalarını daha çox hərbi güc ilə reallaşdırmağa üstünlük verirlər. Milli təhlükəsizlik strategiyasında iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası mühüm yer tutur. Çünki bunlar bir- birilə qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə olub, biri digərini şərtləndirir.

Dövlətin iqtisadi strategiyası həm daxili, həm də xarici siyasətdə milli mənafeyi, təhlükəsizliyi və büdcə xərclərinin daha vacib istiqamətlərə yönəldilməsini nəzərdə tutur.

Xarici siyasətdə cəmiyyətin iqtisadi, hərbi, sosial, insan, ideoloji- mənəvi resursları nəzərə alınır. Ölkədə daxili sabitliyin yaradılması üçün korrupsiya, mütəşəkkil cinayətkarlıq, etnik gərginlik, işsizlik problemi aradan qaldırılır.

İqtisadi strategiya sənaye sisteminin modernləşdirilməsini, yenidən milli mənafeyə uyğun qurulmasını, aqrar, investisiya sahəsini və sosial siyasəti əhatə edir.

Həyata keçirilən strategiya nəticəsində yeni iqtisadi idarəetmə yaradılır, ölkə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edir.

Hazırda dünyada kəskin qütbləşmə prosesi gedir. Dünya iqtisadi cəhətdən varlı və kasıb ölkələrə bölünür. Azərbaycan yalnız təbii resurslarına görə deyil, güclü elmi potensialına görə inkişaf etmiş ölkələr sırasına çıxmalıdır. Buna nail olmadan ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını reallaşdırmaq olmaz.

Bu problemi həll etmək üçün Azərbaycanın imkanları vardır. Belə ki, Azərbaycan yüksək və orta ixtisaslı kadrlara, müxtəlif səviyyələrdə yüksək ixtisaslı əmək resurslarına, perspektivli elmipraktik və sənaye potensialına, zəngin təbii ehtiyatlara, əlverişli coğrafi şəraitə malikdir və bunlar bazis rolunu oynaya bilər.

Fərdin, cəmiyyətin, dövlətin və iqtisadi sistemin əsas elementləri iqtisadi təhlükəsizliyin subyektləridir və onlar milli strategiyaya aiddir.

İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası fərdin, cəmiyyətin və dövlətin mühüm iqtisadi maraqlarına təhlükə yarada bilən amilləri, qısa və orta müddətli (3-5) perspektivdə ölkənin sosial- iqtisadi sisteminin dayanıqlığına təhlükə törədə bilən faktorların müəyyənləşdirilməsini və monitorinqini, iqtisadi sahədə milli maraqları şərtləndirən və iqtisadi təhlükəsizliyin tələblərinə cavab verən kriteriya və parametrlərin müəyyənləşdirilməsini öz məzmununda əks etdirir.

İqtisadi və beynəlxalq münasibətlər çox mürəkkəb və dəyişkən olduğundan iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında məqsədin həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillərin hamısını əks etdirmək mümkün deyil. Təbii amillər də buna mühüm təsir göstərir. Çünki bir neçə il sonra təbiətdə nə kimi hadisələr baş verməsini demək çətindir.

Bununla əlaqədar olaraq, hər bir dövlət özünün iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasını işləyib hazırlayır. Başqa sözlə, problemin həllinə öz baxışlarını müəyyənləşdirirlər. Burada iqtisadi strategiyanın qarşıya qoyulmuş məqsədlərinin reallaşdırılması imkanı və vasitələri dəqiqləşdirilir, müasir dövrə uyğun gəlməyən hədəflər çıxarılır, reallıqlar nəzərə alınır.